

עיון במשניות פרק 'יש

נוחלין'

אלישיב שרלו

פתיחה

פרקים שמיני ותשיעי של מסכת בבא בתרא עוסקים בדיני ירושה. ניתן לראות בפרקים אלו מסכת לעצמה, הכוללת כמעט את כל הדינים הרלוונטיים המופיעים במשנה. מבחינה עקרונית, יש ללמוד שני פרקים אלו יחד, אך במאמר זה אנתח את הפרק השמיני בלבד. הניתוח מתבסס על הנחה כי פרקי המשנה נערכו כיחידות ספרותיות מובחנות, שלכל אחת מהן מבנה ורעיון משל עצמה.¹

במאמר אשתדל להציף את המתחים הנמצאים במשניות הפרק, דרך תשומת לב לתוכן המשניות, לסידורן, ללשונון וכן הלאה.

בעיני, נושא הירושה נוגע מאד בשני נושאים משמעותיים: יחסים משפחתיים ומשמעות המוות.

בבסיסן מבטאות הלכות הירושה שיקוף של היחסים המשפחתיים, מי קרוב למי, מי מעניק למי, מי ממשיך את מי וכן הלאה. השאלה 'למי אתה מעוניין להוריש את נכסיך' היא שאלה אקוטית, והקביעות של התורה ושל חז"ל בהקשר זה מרתקות ומלאות משמעות. מאידך, פעמים רבות הירושה היא גם זו שמכוננת את היחסים המשפחתיים, ויעידו על כך משפחות רבות שהשתנו לבלי הכר בעקבות נפילת ירושה כזו או אחרת. גם במהלך החיים עשוי היחס המשפחתי להיות תלוי ביחסי ההורשה, למשל בהעדפה של בן על פני בת, בתככים בין היורשים על הקרבה לאדם הזקן וכן הלאה. כל שינוי בדיני הירושה עשוי לעצב מחדש את המשפחה, לכן גם בהקשר זה השאלה מרתקת.

עניין נוסף הוא שאלת משמעות המוות, ליתר דיוק, מה נשאר אחרי המוות. אדם המתבונן על מותו עשוי להטריד עצמו בשאלה מה יהי אחרי מותי? מי יקבל את רכושי? את עמלי? מי ימשיך את דרכי? מי יישא את שמי? שאלות אלו כרוכות באופן

¹ על כך עיין למשל: אברהם וולפיש, 'השיטה הספרותית בעריכת המשנה על-פי מסכת ראש השנה' (דיסטריציה), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב. גם אם לא מקבלים רעיון זה, ניתן לקרוא את המאמר כרשימת הערות על המשנה, ולוותר על "האמירה של הפרק".

הדוק בשאלת הירושה, כפי שנראה במהלך הפרק. גם להפך, עשוי אדם להתכונן על אביו שנפטר ולשאול עצמו באיזה אופן הוא מושפע ממנו? באיזה אופן הוא נושא את שמו? כל זאת ועוד טמון, לדעתי, בפרק המשניות שלנו.

מובן שמרבית השאלות לא נדונות בפירוש, אך אני אנסה לדלות אותן מבין השורות של הפרק, ולוואי שאכוון.

פרק המשניות

הנוסח על פי הרפוס, הערות נוסח חשובות ידונו בגוף המאמר. המספור והכותרות שלי, נעשו לשם הנוחות ובהתאם לנאמר במאמר.

נוחלים ומנחילים

1. יש נוחלין ומנחילין ויש נוחלין ולא מנחילין מנחילין ולא נוחלין לא נוחלין ולא מנחילין

ואלו נוחלין ומנחילין האב את הבנים והבנים את האב

והאחין מן האב נוחלין ומנחילין

האיש את אמו והאיש את אשתו ובני אחיות נוחלין ולא מנחילין

האשה את בנה והאשה את בעלה ואחי האם מנחילין ולא נוחלין

והאחים מן האם לא נוחלין ולא מנחילין:

סדר נחלות

2. סדר נחלות כך הוא איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו

בן קודם לבת

וכל יוצאי יריכו של בן קודמין לבת

בת קודמת לאחין

יוצאי יריכה של בת קודמין לאחין

אחין קודמין לאחי האב

יוצאי יריכו של אחין קודמין לאחי האב

זה הכלל

כל הקודם בנחלה יוצאי יריכו קודמין והאב קודם לכל יוצאי יריכו:

בנים ובנות

3. בנות צלפחד נטלו שלשה חלקים בנחלה

חלק אביהן שהיה עם יוצאי מצרים וחלקו עם אחיו בנכסי חפר ושהיה בכור נוטל שני חלקים:

4. אחד הבן ואחד הבת בנחלה אלא שהבן נוטל פי שנים בנכסי האב ואינו נוטל פי שנים בנכסי האם והבנות נזונות מנכסי האב ואינן נזונות מנכסי האם:

עקיפת הירושה

5. האומר

איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים איש פלוני בני לא יירש עם אחיו

9. מי שמת
ונמצאת דייתקי קשורה על יריכו
הרי זו אינה כלום
זיכה בה לאחר
בין מן היורשין בין שאינו מן היורשין
דבריו קיימין:

10. הכותב נכסיו לבניו
צריך שיכתוב מהיום ולאחר מיתה
דברי רבי יהודה
רבי יוסי אומר אינו צריך

11. הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו
האב אינו יכול למכרו מפני שהן
כתובין לבן
והבן אינו יכול למכור מפני שהן
ברשות האב
מכר האב
מכורין עד שימות
מכר הבן
אין ללוקח בהן כלום עד שימות האב
האב תולש ומאכיל לכל מי שירצה
ומה שהניח תלוש הרי הוא של
יורשין

בנים ובנות

12. הניח בנים גדולים וקטנים
אין הגדולים מתפרנסים על הקטנים
ולא הקטנים נזונין על הגדולים
אלא חולקין בשוה

נשאו הגדולים ישאו הקטנים
ואם אמרו קטנים הרי אנו נושאים
כדרך שנשאתם אתם
אין שומעין להם
אלא מה שנתן להם אביהם נתן:

13. הניח בנות גדולות וקטנות
אין הגדולות מתפרנסות על הקטנות
ולא הקטנות נזונות על הגדולות
אלא חולקות בשוה

נשאו גדולות ישאו קטנות

לא אמר כלום
שהתנה על מה שכתוב בתורה

המחלק נכסיו לבניו על פיו
ריבה לאחד ומיעט לאחד
והשוה להן את הבכור
דבריו קיימין
ואם אמר משום ירושה
לא אמר כלום
כתב בין בתחלה בין באמצע בין בסוף
משום מתנה
דבריו קיימין

6. האומר
איש פלוני יירשני
במקום שיש בת
בתי תירשני
במקום שיש בן
לא אמר כלום
שהתנה על מה שכתוב בתורה
רבי יוחנן בן ברוקה אומר
אם אמר על מי שהוא ראוי לירושה
דבריו קיימין
ועל מי שאין ראוי לירושה
אין דבריו קיימין

7. הכותב את נכסיו לאחרים
והניח את בניו
מה שעשה עשוי
אבל אין רוח חכמים נוחה הימנו
רבן שמעון בן גמליאל אומר
אם לא היו בניו נוהגין כשורה
זכור לטוב:

משנת מעבר- נאמנות

8. האומר
זה בני- נאמן
זה אחי- אינו נאמן
ונוטל עמו בחלקו
מת
יחזרו נכסים למקומן
נפלו לו נכסים ממקום אחר
יירשו אחיו עמו

צוואה

ואם אמרו קטנות הרי אנו נושאות
 כדרך שנשאתם אתם
 ואין שומעין להן

זה חומר בבנות מבבנים
 שהבנות נזונות על הבנים
 ואין נזונות על הבנות:

מבנה הפרק

בניגוד לכמה פרקים אחרים בש"ס, כאן אין מבנה ברור ומובהק, אך דומה שניתן להצביע על רמזים של מבנה.

אם נתבונן במושגים המשמשים בפרק, נגלה כי החלוקה הראשית היא בין החלק המשתמש במושג ה'נחלה' (משניות 4-1) לבין זה המשתמש ב'ירושה' (משם והלאה). המשניות האחרונות (12-13) אינן משתמשות באף אחד ממושגים אלו, והן חריגות בהקשר זה. יתר על כן, הצצה חטופה במשניות הפרק הבא תגלה שעל פניו שייכות משניות אלו לשם, מבחינה לשונית ותוכנית.

ניתן לטעון כי משניות אלו הן תוצאה של חלוקה שגויה של הפרקים¹. אף שאין לדחות זאת על הסף, אני אבקש להציע שמשניות אלו מופיעות כאן, בין השאר, כדי להשוות את חתימת שני חלקי הפרק. בסוף כל אחד מהחלקים (חלק הנחלה וחלק הירושה) מופיעה משנה העוסקת ביחס שבין בנים/בנות ועוסקת בעניין המזונות. אם כך, הרי שהחלקים יוצרים מבנה זהה, שעל משמעותו אעמוד להלן.

משמעות החלוקה קשורה בביאור מושגי הנחלה והירושה וניתן להפליג בה הרבה. בקצרה, נראה שהנחלה קשורה לתודעה שבטית/לאומית, אדם דבק בנחלת אבותיו², שמו של אדם קרוי על נחלתו³, בדרך כלל מדובר על קרקע⁴, כזו שעוברת בין הדורות. לעומת זאת, הירושה כרוכה בדבר אנושי הרבה יותר, איזה שימוש יהיו לנכסי הנפטר. אדם שנפטר משאיר אחריו נכסים, מכל מיני סוגים, ויש לפסוק מי יכנס תחתיו וישלוט בכל עמלו.

חלוקה חדה זו אינה קיימת במקרא, אך לדעתי בחז"ל, ובעיקר בפרק במשנה שלנו, היא בהחלט קיימת, כפי שאשתדל להראות להלן.

¹ עיין י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס, עמ' 996-993.

² ראה למשל במדבר פרק לו' פסוק ז': 'כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מִטָּה אֲבֹתָיו יִדְבֹקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל'; וכל ההקשר שם.

³ ראה למשל רות פרק ד' פסוק ה': 'לְהִקְיָם שֵׁם הַמָּת עַל נַחֲלָתוֹ'; וכל ההקשר שם.

⁴ או על קניין רוחני, ראה למשל מכילתא דר"י מסכתא דשירה פרשה י': 'יבא ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה'.

חלק הנחלה

שתי המשניות הפותחות את החלק הראשון יכולות לעמוד כל אחת לעצמה, וכל אחת בראש הפרק.⁵ משנת 'יש נוחלים' (1) עוסקת ביחסי המשפחה העקרוניים, בחלל ריק, ללא נפטר, ואילו 'סדר נחלות' (2) עוסקת בשאלת הקדימות במקרה בו אדם נפטר ואין לו יורשים או שיש לו יותר מיוורש אחד.

בין שתי המשניות קיים הבדל עקרוני ביותר, בנקודת המבט. משנת 'יש נוחלים' בוחנת את הדברים בצורה מופשטת, בלי שאף אחד נפטר, ומעצבת את יחסי ההנחלה. מדובר בבחינה עקרונית של יחסים משפחתיים והדדיותם. ניתן לומר כי השאלה נשאלת מנקודת המבט של הנחלה עצמה, כיצד היא משרטטת את המפה המשפחתית. לעומת זאת, משנת 'סדר נחלות' בוחנת את הסוגיא מהפרספקטיבה של הנפטר, החיפוש הוא אחרי הקרוב ביותר אליו. אין כאן כלל יחסים של הדדיות (הנחלה 'עוברת' או 'נתנת' ולא 'מונחלת' - למעשה, 'נחלה' חדלה מלשמש כפועל ועוברת לשמש כשם).⁶

אלו שתי דרכים שונות לגשת אל השאלה, הבחירה באיזו מהן לפתוח היא בחירה משמעותית.

יש נוחלים (1)

כאמור, המשנה הראשונה בוחנת את הדדיות היחסים בתוך המשפחה. המשנה בנויה בצורת תמונת מראה, דבר המביא לכמה כפילויות⁷ מוזרות. ייתכן שתמונת המראה באה לבטא את ההדדיות שביחסי הירושה, מדובר בקשר בין שנים, לא בנפטר ויורשו.

עם זאת, קיים קושי גדול יותר בנוגע למשפט הפתיחה. כל רשימה במשנה זו מסתיימת בתבנית קבועה 'נוחלים/לא נוחלים ומנחילים/לא מנחילים'. רק הרשימה הראשונה, רשימת המנחילים והנוחלים, זכתה גם לפתיחה: 'אלו נוחלים ומנחילים'. מדוע צריכה רשימה זו גם פתיחה וגם סיום? הדבר תמוה.

אני מבקש לטעון כי יש בכך עדות לתוספת שנוספה על גבי נוסח מקורי, שכלל לא כלל את הבנים והאב.⁸ הנוסח המקורי החל 'האחים מן האב נוחלים ומנחילים...', ירושת

⁵ ואף נראה שבסדר התוספתא משנה 2 היתה לפני משנה 1.

⁶ במשפחה שלי, ניתן לשאול מה היחסים בין האחים באופן כללי, וניתן לשאול מי הכי קרוב אלי, מה סוג הקרבה לאדם ספציפי. לדעתי, באפשרות הראשונה נתפסת הנחלה כמהות משפחתית, שמונחלת מאחד לשני, אך בשניה היא רכוש של הנפטר, שעובר לקרוב אליו ביותר. במובן זה, כבר בסדר הנחלות מתחילה המנגינה של ה"ירושה".

⁷ שיובילו את הגמרא לשאול 'הא תו למה לי?!'

⁸ אם אין מעוניינים לקבל זאת כטענה פילולוגית-היסטורית, הרי שניתן לקבלה כטענה ספרותית. המשנה עוצבה בדרך זו כדי לבטא את חריגות ירושת האב מהירושות האחרות.

האב נוספה בתחילתו. אם אכן כך, גם ירושה זו נוסחה בצורה של הדדיות, אך הדדיות שונה משל השאר ('האב את הבנים והבנים את האב').⁹

מעבר לכפילות המיותרת, ניתן להביא לטענה שירושת האב¹⁰ לא נכללה במשנה המקורית מספר תימוכים:

אם כך, ייתכן שזו הסיבה להקדמת יש נחלים לסדר הנחלות, כיוון שסדר הנחלות עוקב אחרי הפסוק והאב לא מופיע בו.

ג. בתוספתא שנינו שהירושה ממשמשת ועולה 'עד ראובן'.¹² מדוע ראובן ולא יעקב עצמו? ייתכן שזה נובע מכך שהתוספתא משמרת מסורת קדומה שלא הכירה בירושת האב, ועברה רק לאחים.

אם כן, סביר שירושת האב נוספה בתחילה. עניין נוסף עליו יש לתת את הדעת הוא שכל הדין המופיע במשנה זו, גם אם אינו סותר במובהק את דין התורה, הרי שהוא שונה ממנו בתכלית. בפרשת הנחלות אצל בנות צלפחד מופיעים היורשים הבאים בסדר הזה: אם אין בן אז יורשת הבת, אחריה האחים, אחריהם אחי האב, ואם אין אז שארו הקרוב. במשנה לעומת זאת חסריים הבת, אחי האב ו'שאריו' - ומופיעים כאן: הבן, האם, האשה ובן האחות. למעשה, החלק היחיד במשנה זו התואם את המופיע בפרשת הנחלות הוא ירושת האחים, וגם בו נוצרה החלוקה בין אחים מן האב לאחים מן האם, שאינה מופיעה בפשט התורה.

כלומר, המשנה מציעה דין אלטרנטיבי, שאף אם אינו סותר בפירוש, הרי שהוא שונה למדי מדין פרשת בסדר הנחלות. ברצוני להציע כי פרשה זו מסתמכת על מציאות הקודמת לפרשת בנות צלפחד, ואם תרצה אמור, על פרשת סוף ספר במדבר (פרק לו).

⁹ משפט זה מיותר, הראשונים כולם מנסים לתרצו, לפי דברי זה בא להדגיש את היות האב יורש, בניגוד למשנה המקורית, וכך כתבו גם חלק מהראשונים (לא לגבי המשנה המקורית).

¹⁰ אני רואה במשפט זה מייצג של ירושת האב את הבנים. מה עם 'הבנים את האב' שוודאי ירשו בכל דין שהוא? מספר אפשרויות:

חלק זה של המשפט אכן הופיע, זה יסביר את הקדמת 'האב את הבנים' ל'הבנים את האב' (שאלת הגמרא). זו ירושה פשוטה וברורה, ואין צורך להזכירה ברשימה זו (יש לזכור כי גם ירושת הבת או אחי האב לא מופיעה כאן).

¹¹ לגבי 'בני אחיות' קיים חילוף גירסה אחות/אחיות, מכאן ברור שבין אם נגרוס 'בני אחות' ובין אם 'בני אחיות', הכוונה לבן אחות הנפטר, שיורש את דודו אך דודו לא יורש אותו. שהרי כך זה מקביל ל'אחי האם'.

¹² בכתב יד וינה מופיע 'עד ראובן בן', ליברמן בתוכ"פ עמ' 405 רצה להגיה 'וכן' ולראות זאת כחלק מההלכה הבאה. לענ"ד ברור שהיה כתוב 'ראובן בן יעקב', ונשמט יעקב בכוונה או בטעות.

בפרשה זו דורשים בני מנשה מנשה רבנו שלא יאפשר לבנות צלפחד להעביר את נחלתן למטה אחר, וכך עושה משה, בנות צלפחד מצטוות להנשא למשפחת מטה אביהן.

כלומר, פרשה זו דורשת את השארות הנחלה אצל מטה האב, וכן היא מכירה בירושת הבן את אמו והאיש את אשתו (שהרי רק כך יכולה נחלת הבנות לעבור לשבט אחר). סברה כזו תסביר היטב מדוע לחלק בין אחים מן האב לאחים מן האם, שהרי השבט נקבע על פי האב, והנחלה בין אחים מהם תביא למעבר נחלה ממטה אל מטה. יש להזכיר כי הבת נעדרת ממשנה זו, וכך למעשה נמנעת כל אפשרות של העברת נחלה. דומני כי משנה זו מייצגת את התודעה השבטית בטהרתה, זו שהיתה קיימת בטרם נתחדשה ירושת הבת.

הנחלה במשנה זו שייכת לשבט, למשפחה, והיא מונחלת באופן הדדי בין בני המשפחה. הדדיות זו מתקיימת רק בין גברים, כדי לשמור על 'מטה האב', הנשים יכולות להנחיל ולא לנחול, כיוון שהדבר יביא לתוצאה הרסנית של מעבר נחלה. עכשיו מובן מדוע אין במשנה זו נפטר, האדם הפרטי לא רלוונטי מבחינה זו, הנחלה היא שמכילה את האדם, ולא הוא הבעלים שלה.

אם אחזור למה שפתחתי בו, ייתכן שדווקא ההוספה של ירושת האב את הבנים, הירושה היחידה שעובדת כמוכה גם כנגד הכיוון האנליטי (מלמעלה למטה), מדגישה את על-הזמניות של הנחלה. הנחלה היא מהות שכולם נמצאים בתוכה (כל משפחת האב), לצדדים, אחורה וקדימה.

סדר נחלות (2)

משנה זו היא סוג של מדרש הלכה המסכם את פרשת הנחלות של בנות צלפחד. המשנה עוקבת אחרי הפסוקים ודי נצמדת לכתוב שם, מלבד שתי תוספות עיקריות (שהן אחת): כל יוצאי הירך קודמים, והאב קודם לכל יוצאי יריכו.

על פניו, המשנה פשוטה, אך אל מול המשנה הקודמת היא מקבלת משמעות שונה. ראשית, שינוי הפרספקטיבה שכבר ציינתי, כאן יש נפטר, וממילא אין הדדיות. הקשר כאן הוא של "יוצאי ירך", קשרי אבהות, סדר הנחלות הוא מלמעלה למטה, ורק כשאין למי להוריש, הוא "עובר" צעד אחד הצידה. השאלה במשנה זו היא מה לעשות עם נחלתו של הנפטר, מנקודת המבט שלו, לא של הנחלה ולא של השבט, להקים שם המת על נחלתו.

בנות צלפחד הציפו את הבעייתיות של התפיסה השבטית, מחיקת האדם הפרטי (שאין לו בנים). משה נענה להם והורה שיש צורך לשמור גם על נחלת האדם הפרטי, ולהקים את שמו על נחלתו. משנה זו מביאה את פרשת בנות צלפחד להלכה.

בנוסף, ייתכן שיש לראות בביטוי 'יוצאי יריכו' ארמז מקראי. אף על פי שהביטוי נשמע נפוץ, הוא מופיע בתנ"ך רק שלש פעמים, פעמיים לגבי בני יעקב,¹³ ופעם אחת על גדעון.¹⁴ לגבי גדעון, נראה שגם שם הוא רומז ליעקב, שהרי היו לו שבעים בנים, בדומה לצאצאי יעקב. (ובכל מקרה, תמיד מדובר על שבעים נפש, אומה.)

במובן זה, משנה רומזת כי יש לראות כל אדם כאב של אומה. לא השבט הוא הקובע, הנחלה שייכת לאדם עצמו, הוא אבי האומה. ראיה זו מאפשרת את ירושת הבת, שממשיכה את אביה יותר מאשר משפחתו. מצד שני, היא מונעת את ירושת אביו של הנפטר, שיופיע רק ברמז. היחסים אינם הדדיים, כל אב הוא אב של אומה.

במילים אחרות, שתי המשניות מציגות לנו שתי תפיסות שונות של מושג הנחלה. הנחלה של המשנה הראשונה נובעת מתפיסה שבטית ראשונית, לפני שהיא נתקלת בבעיות המציאות (נפטר שאין לו בנים למשל). הנחלה של המשנה השנייה מציגה את מה שקורה לאחר פרשת בנות צלפחד, כשמטרת הנחלה היא הקמת השם של בעליה, לאחר שנפטר ושמו עלול להמחות. שני הרעיונות הללו עדיין שונים מאד מרעיון הירושה, אותו נפגוש בחלק ה'ירושה'.

בנות צלפחד (3)

משנה זו תמוהה, קשה להבין מדוע הובאה בפרק. תשובה ראשונית היא שמדובר בחלק מהמשנה הקודמת, מעין המשך של המדרש הקדום.¹⁵ משנה זו מעידה לנו על היותה של המשנה הקודמת פועל יוצא של תביעת בנות צלפחד.

עם זאת, ניתן לראות שמשנה זו וכן זו שאחריה כבר משלבות מושגים שנראים שייכים לחלק הבא, במובן זה הן מהוות משניות מעבר. כוונתי לביטויים 'חלק' ו'נכסים' ואולי גם למערכת הפעלים 'נתן/נטל'. הדיבור על חלוקת הנחלה מפרק את המערכת ה'אוטופית' שנבנתה במשניות הקודמות. הנחלה לא נשארת שלמה, גם אם היא נשארת בשבט, ואפילו אם תקים את שם בעליה הקודמים, הרי שהיא מתפרקת. היבט כזה גם מחייב לראות את הנחלה כ'נכסים', ביטוי מחולף ורכושני, לעומת הנחלה.

שלב נוסף בקריסת התמונה הראשונית אירע, הירושה נתקלה בכך שיש יותר מיורש אחד, והנחלה מוכרחת להתחלק. התודעה השבטית כבר נסדקה מאד. לשון אחרת, אם בתחילה עסקנו בפרספקטיבה של השבט, ולאחריה בפרספקטיבה של הנפטר, עכשיו באנו לנקודת המבט של היורש.

¹³ בראשית מו' כו', שמות א' ה'.

¹⁴ שופטים ח' ל'.

¹⁵ משנה זו מופיעה בשינויים קלים גם בתוספתא כאן וגם בספרי על פרשת בנות צלפחד, אמנם שם המיקום אינו סמוך להלכות אלו, אך ייתכן שבסידור אחר היה כך.

אחד הבן ואחד הבת (4)

המשנה האחרונה בחלק זה היא הקשה ביותר. המשפט הראשון שלה סתום (מה פירוש אחד הבן ואחד הבת בנחלה? באיזו נחלה?) ואין קשר גלוי בינו לבין ההמשך ('אלא ש...').

אפשטיין¹⁶ טוען שבהלכה המקורית היה 'אחד הבן ואחד הבת בנחלת האם (כלומר, בזה אין קדימות לבן) הבן נוטל פי שנים...'. עורך המשנה מחק את 'האם' במשפט הראשון (כיוון שחולק על דעה זו) והוסיף 'אלא' כדי לקשר בין המשפטים. הוא מביא לכך ראיות רבות.

בין אם נקבל זאת ובין אם לאו, הרי לפנינו משנה שנושאה האמיתי הוא ההבדלים בין ירושת האם לירושת האב, אך היא מתחזה לעוסקת בהבדלים בין הבן לבת. ניתן לראות זאת כהשלמת המגמה של המעבר לנקודת המבט של היורש, שמחליפה את זו של המוריש. עם זאת, נראה שטמון כאן עניין נוסף. נחלת האם מאתגרת מאד מהבחינות אותן ראינו. האם אינה שייכת בהכרח למטה האב, וכן לא נוהגת בה הקמת השם (האשה נקראת על שם בעלה¹⁷). נראה שמסיבה זו לא חלים על ירושה זו דיני ירושה הרגילים, אין בה יתרון לבכור, אין היא משועבדת למזון הבנות, ולתנאים מסויימים¹⁸ אף הבן והבת שוים בה. איך תוסבר נחלה זו בתוך מערכת הנחלה השבטיות או המשפחתית?

נראה שעורך המשנה מבקש לטשטש ירושה זו, בין אם בשינויים הלכתיים (הבן קודם לבת גם בה) ובין אם בשינויים ספרותיים (ההבדל הוא בין הבת לבן ולא בין האב לאם). מצד האמת, ירושה זו אכן שייכת למערכת אחרת, הדומה לזאת שמוצגת בחלק ה'ירושה', אך בצורה זו היא נכנסת לחלק הנחלה.

חלק הירושה

חלק זה, בלא משניות הסיום (12-13) בהן אעסוק בהמשך, נראה אחיד מבחינת לשון, ואף מבחינת תוכן. החריג בתוכו היא משנה (8) העוסקת בנאמנות, עולם מושגים שונה לחלוטין. אמנם נושא המשנה קשור, כיוון שמדובר בהורשה לאדם שלא היה אמור לרשת, אך על פניו לא מדובר בנסיון לשנות את חוקי הירושה, כמו בשאר המשניות.

¹⁶ לעיל הערה 3, עמ' 659-660.

¹⁷ הערה מתבקשת: התפיסה הפטריאכלית המובהקת המיוצגת בידי הירושה (ובדינים רבים אחרים אצל חז"ל) מאתגרת מאד את הקורא המודרני. גם כותב שורות אלו, המאמין בערכי השוויון ומכיר בסובייקטיות של כל איש או אשה בעולם, מתקשה עם המסרים הללו. אך בכל זאת, יש להקפיד לקרוא את הדברים כפי שהם, מאתגרים ככל שיהיו, רק כך ניתן להתמודד איתם. אל לה לתפיסה המודרנית לשבש (במודע) את קריאת הטקסט כדי להתאימו לתקינות הפוליטית. אני כותב את הנראה לי בפירוש המשניות, את תפיסתי האישית והתמודדתי אשיר לבמה אחרת.

¹⁸ ר' זכריה בן הקצב ור' שמעון, תוספתא פ"ז ה"י.

מבחינה זו, מתבקש לראות את משנה (8) כמשנת מעבר בין שני חלקים.¹⁹ אם נבקש להגדיר את הנושא של כל אחד מהחלקים, נאמר שהחלק הראשון עוסק באפשרות העקרונית לנשל את הבנים מהירושה, בעוד החלק השני עוסק בדיני צוואה. כלומר, למרות שהנושאים חופפים בדינים רבים, יש הבדל בין דיון עקרוני על אפשרויות עקיפת דיני הירושה, לבין דיון משפטי על חלויות הצוואה, הדיון השני בנוי על גבי הראשון.²⁰

נישול מהירושה

שלש בבות מרכיבות חלק זה, בכל אחת מהן חלוקה בין שני מצבים: ירושה/מתנה, ראוי/לא ראוי לירושה, נוהגים/לא נוהגים כשורה.

לא יטול עם אחיו (5)

דין זה מורכב משני מקרים²¹: 'האומר בני פלוני...' ו'המחלק נכסיו על פיו'. במקרה הראשון ביקש האב לנשל בן מהירושה, בלי דגש על הוספה לאחיו, בשני הוא מבקש

¹⁹ קיימת אפשרות אחרת, לחלק בין 'האומר' ל'הכותב', שאינה מסתדרת עם משנה זו, אך אני מעדיף את החלוקה שלמעלה.

יש להתלבט האם ניתן לתמוך את אחת החלוקות מהתוספתא. התוספתא לפרקנו מחולקת לשני פרקים - ז' וח'. אמנם סדר התוספתא שונה מעט מסדר משנתנו, אך עיקר הסדר נשמר. ההלכה האחרונה בפרק ז' מתייחסת בפירוש לדברי ר' יוחנן בן ברוקה (משנה 6). בפרק ח', ההלכות הראשונות (א-ד) עוסקות באדם ש'כתב נכסיו לאחר', וייתכן אם כן שמוסבות על משנה (7) 'הכותב נכסיו לאחרים'. מצד שני, הן אינן עוסקות בהניח את בניו, כך שיתכן שאין הן מוסבות עליה. מיד אחריהן, החל מהלכה ה', עוסקת התוספתא בנאמנות, המקבילה למשנה (8). אם נפרש כי הלכות א-ד עוסקות במשנה (7), אזי החלוקה היא ככל הנראה בין 'האומר' ל'הכותב', אך אם לאו, החלוקה שהצעתי בגוף המאמר מתחזקת. מכל מקום, אין לראות בכך ראייה חזקה מדי.

²⁰ ייתכן שיש להציע תמונה הרמונית יותר- החלק הראשון עוסק בניתוח הירושה כשלעצמה, האם יכולה לעבור לאנשים אחרים וכדו', במקביל למשנת 'יש נוחלים', ואילו החלק השני עוסק במוריש ובשאלה כיצד לנהוג בנכסיו, במקביל למשנת 'סדר נחלות'- אם כן, הרי לפנינו שני חלקי הפרק בהקבלה מלאה.

²¹ אפשטיין, לעיל הערה 3, עמ' 617-618, דן במשנה זו באריכות וקובע כי מדובר ב'תרי תנאי'- הרישא והסיפא ('האומר') הם תנא אחד, והמציעתא ('המחלק נכסיו') הם תנא אחר. תנאים אלו נחלקו, לת"ק הבעיה היא רק כשמוריש לאדם שלא שייך בירושה, אבל אם נותן לאחד מבניו במקום בנים אחרים שפיר דמי, לתנא מציעתא גם זה לא אפשרי אם לא בלשון מתנה. ריב"ב חולק על שניהם וסובר שאפשר אפילו למישהו אחר בתנאי שראוי לירשו (אפילו בת במקום בנים).

הוא מביא לדבריו שתי ראיות: פתיחת 'המחלק נכסיו' מיותרת, היה ניתן להסתפק בפתיחת הרישא 'האומר...'. בנוסף, נמצא במדרש ילמדנו משנה זו בשם ר' אליעזר (אלעזר), מה שמוכיח שהיא מקור לעצמה. נראה שניתן להוסיף על דבריו את השינוי 'כתב בין בתחילה... משום מתנה', שהרי הרישא של המשנה עסקה באומר ולא בכותב (ואם כן, שמה החלוקה המקורית היתה בין אומר לכותב). אם כדבריו, הרי שעורך המשנה ביטל את האפשרות לשנות את הירושה עצמה, אפילו בכך בין הבנים, אם לא בלשון מתנה, והעמיד את דברי ר' יוחנן בן ברוקה דווקא בכך בין הבנים (כפי שפירושו התוספתא והתלמודים). יש כאן העצמה גדולה של כוח הירושה, דבר המחזק את הכתוב בגוף המאמר.

לחלק את הנכסים בצורה שונה. בראשון הוא מדבר על ירושה, בשני על 'חלוקה' (או בהמשך 'מתנה').

כבר ראינו כי המוטיב של 'חלק' ונכסים מבטא את נקודת המבט של היורש, ועוקף את ההקשר המהותי יותר של הירושה. המחלק לא מחפש את דין הירושה אלא את הבנים שלו, ואת מה שיקרה בנכסיו. נראה שההנגדה המשמעותית ביותר במשנה זו היא בין 'כתב... משום מתנה' לבין 'מה שכתוב'²² בתורה. יש התנגשות בין התורה לבין מה שעושה האב.

המשנה יצרה הנגדה בין הירושה של התורה לבין חלוקת הנכסים של האב שהיא 'מתנה'. בהמשך נראה שלמתנה זו יש חוקים ברורים, אבל ראשית יש להפרידה באופן ברור מהירושה. אפשרות כזאת נפתחת רק אחרי שעזבנו את נחלת הנחלה לטובת הורשת הנכסים. הנחלה שבפרק הקודם עוברת באופן אוטומטי, מבלי קשר לרצון של מי מהצדדים. הירושה, לעומת זאת, עשויה להיות תלויה במוריש או ביורשים.

המשנה מדגישה כי ה'מתנה' עשויה לשמש כ'טריק' בלבד, ואפשר לכתבה בתחילה באמצע או בסוף, העיקר הוא להפרידה מהירושה.²³

ראוי לירשו (6)

הבבא השניה מציגה מקרה שונה, עניינו של האב אינו נישול הבן, אלא הורשה לאחר.²⁴ גם מקרה זה מתנגש עם ה'כתוב' בתורה, התורה לא רק מונעת את נישול הבן, אלא גם אוסרת הורשה לאחר. עם זאת, כאן מכניס ריב"ב אפשרות נוספת, אם מדובר בראוי לירשו זה עובד. יש לדון בשאלה מה הכוונה 'ראוי', שהרי כל אדם ראוי לירשו בתנאים מסויימים, אבל מכל מקום ניתנת כאן שליטה גדולה יותר ביכולת ההורשה. האב יכול לבחור, מתוך ארסנל מסוים, במי לקיים את דין הירושה. לא מדובר כאן על מתנה אלא על ירושה ממש, במובן זה מדובר בפירוק גדול יותר של דין הירושה. אם קודם הותר לעקוף את הירושה בעזרת הצגתה כמתנה, כאן מתיר ריב"ב גם להוריש ממש, בתנאי שהיורש ראוי לירשו. כלומר, האדם חופשי לחלק את נכסיו, בתוך המסגרת שמציבה בתורה.

²² מוטיב הכתיבה בפרק משמעותי אף יותר, וייתכן שבמקורו הוא מנגיד בין הכתוב בתורה לבין הכתוב בדייתיקי (עיין הערה קודמת).

²³ ראובן ירון (השפעות הלנסטיות בדייתיקי, תרביץ כז, 474-470) כתב שהמשנה משקפת נוסח שטרות הלניסטי מקובל, בו באמת היה חובה לכתוב 'נותן', אחרת היה השטר בטל והולכים על פי דיני הירושה. אם כך, הדבר מציב ביתר עוז את דין זה אל מול דיני הירושה האוטופיים של התורה.

²⁴ לפי אפשטיין (הערה 24) בבא זו היא המשך של הרישא של משנה (5), ותבניתם זהה. האומר פלוני יירש/לא יירש, לא אמר כלום שהתנה על מה שכתוב בתורה. מכאן חיזוק נוסף לדבריו.

מניח את בניו (7)

המוטיבציה של הנפטר במשנה זו אינה ברורה, האם כוונתו לנישול בניו או שמא לנתינה לאחר. מכל מקום, מדובר באדם שכתב את כל נכסיו לאחרים (כנראה ע"י מתנה כמו משנה א') והשאיר את בניו בלא כלום, ובעצם ביטל למעשה את דין הירושה. במובן זה, הדבר חמור יותר מהמשניות הקודמות.

השיפוט במשנה זו אינו מעשי אלא מוסרי, האם ראוי לעשות כך. מעניין משחק המילים 'והניח את בניו... אין דעת חכמים נוחה...'. משמעות ה'הנחה' בהקשר שלנו היא השארת דברים אחרי המוות. בדרך כלל מדובר על השארת נכסים ('מה שהניח תלוש') או צאצאים ('הניח בנים...'), אך כאן מדובר כנראה על עזיבה, נטישה, הפקרה. הבנים של אותו אדם נשארים ללא כלום.

לטעמי, ושמא אני גולש כאן מדי למישור הספרותי-דרשני, המחלוקת היא על מה שנשאר אחרי אדם כזה. ת"ק סובר שאחרי אדם כזה לא נשאר דבר, דעת חכמים אינה נוחה, אף על פי שאת בניו הוא הניח. לעומת זאת, רשב"ג סובר שהדבר תלוי בהתנהגות הבנים, ואם אינם נוהגים כשורה הרי הוא זכור לטוב. בהקשר זה מדובר במילים פשוטן כמשמען, האדם נפטר ויזכרו אותו לטוב על כך שלא נתן לבניו הפושעים דבר.

בכל מקרה, הירושה כאן הופכת להיות עניין לשיפוט מוסרי, דעת חכמים, עד כמה שונה הדבר מהקביעה הקטגורית- מה שכתוב בתורה!²⁵

אם כדברי, הרי שלפנינו מעבר בן שלושה שלבים, החל מטריק העוקף את הנוקשות של הירושה ומאפשר "לעצב" אותה, דרך השינוי שלה לפי בחירה אישית, ועד לביטולה המוחלט התלוי בשיפוט ערכי.

משנת המעבר- נאמנות (8)

כאמור, משנה זו תמוהה במיקומה. היא פותחת פתח לשאלה היסודית, כיצד ניתן לדעת מי הם היורשים. בניגוד לתמונה הטבעית המוצגת עד כה, בה ברור מי היורשים והשאלה היא רק כיצד לבצע את הירושה, בתמונה זו אין דרך לדעת מי ומי היורשים.

הקביעה של המשנה נחרצת- המוריש הוא הקובע מי היורש שלו. האח יכול לכל היותר לוותר על חלקו, אך לא להוסיף על היורשים. אם כך, נראה שנפלה האבן האחרונה בחומת הירושה. גם הירושה עצמה, בטהרתה, נמצאת בסמכותו של המוריש. במילים אחרות, במקום להערים ולתת את נכסיו במתנה, הוא יכול פשוט להודיע מי בניו ומי אינם בניו. יש לשים לב, האח אמנם אינו נאמן כדי להוסיף את "אחיו" לירושה, אך הוא נאמן כדי להוריש לו, כלומר, המוריש הוא הקובע.

²⁵ בספרי פיסקא לד מופיע: "נתנה תורה דעת לחכמים לדרוש ולומר כל הקרוב בשאר בשר הוא קודם בנחלה". ייתכן שיש קשר בין הרמזים, דעת החכמים מחליפה את הכתוב בתורה בתור אמת המידה של הירושה. הדבר מביא להפיכת הדיון לערכי יותר מאשר להלכתי.

מכאן ואילך הירושה כבר לא נתפסת כמחייבת מוחלטת כפי שהיתה עד כה. הסמכות נמצאת לחלוטין בידי המוריש.

אם תרצה אמור, אחרי המעבר ההדרגתי אל פירוק הירושה, נפרצה הדרך לדיני הצוואה, שכלל אינם מתחשבים בדין הירושה. התברר שגם הירושה עצמה היא פיקציה, וממילא הצוואה היא אופציה מלהיבה.

דיני ירושה

גם בנושא זה אנו מוצאים שלש הלכות²⁶ הקשורות לכותב נכסיו. הראשונה עוסקת בתוקף דייתקי במצבים מסויימים, השניה בנוסח הכתיבה (לבניו!) והשלישית במעמד הנכסים הרשומים בה. ניתן לזהות כאן הדרגה ברמת ההכרה בצוואה,²⁷ כפי שיפורט להלן.

דייתקי (9)

כאמור, עצם ההכרה של המשנה בדייתקי מפתיעה על רקע תחילת הפרק, שהרי לא מדובר על 'מתנה' במובן הקלאסי של המילה, אלא על ציווי המת כיצד לנהוג ברכושו אחרי מותו. נראה לי שגם המשנה מודעת לפער, ורמזה עליו בביטוי הדומה 'יריכו' המופיע בשני החלקים - לעומת 'יוצאי יריכו' הנוחלים בחלק הראשון, נמצאת הדייתקי 'על יריכו' של המוריש וקובעת מה יהיה בנכסיו. המוקד נעתק מההולדה אל עבר הכתיבה (דרך האמירה-נאמנות).

המשנה מחלקת בין מקרה בו הדייתקי נמצאה על ירך המוריש לבין מקרה בו 'זכה בה לאחר', אך מדגישה ששם מדובר 'בין מן היורשים ובין שאינו מן היורשים' - הפוך מדברי ר' יוחנן בן ברוקה לעיל. כלומר, השאלה כבר איננה האפשרות העקרונית להוריש, אלא ההבדל הטכני, האם זכה בה לאחר או לא. להבדל זה מצטרפת הקביעה

²⁶ אם רוצים, ניתן לצייר כאן מבנה כיאסטי. שלש הבבות הראשונות (5-7) מפרקות את הירושה, שלש האחרונות (9-11) מבטאות את המצב לאחר הפירוק (כפי שיוסבר להלן). המשנה האמצעית עוסקת בפירוק, אך מבחינה עקיפה. בין השלשות אפשר למצוא זיקות לשוניות ותוכניות.

²⁷ החוקרים העוסקים בכך (ירון לעיל, קצוף, 'פפירוס ידין שטר מתנה ממדבר יהודה והתפתחות דיני הצוואה בישראל', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות תשמ"ט ועוד רבים) מחדדים את ההבחנה בין מוסד 'דייתקי' לבין 'מתנה לאחר מיתה', הבחנה שעורכים כבר חז"ל במקומות רבים. לדבריהם (בצורה שטחית) במקור היה קיים הבדל לשוני ודיני בין המוסדות. הדייתקי נכתבת בגוף ראשון ומצווה מה לעשות עם הנכסים (מה שקרוי היום צוואה), בעוד מתנה לאחר מיתה נכתבת בגוף שלישי (מעידים אנו כי...), והיא נותנת מתנה עכשיו, שתחול לאחר מיתה (הפירות עד אז לכותב). המשמעות ההלכתית היא בשאלה האם ניתן לחזור משטר זה או לא. החוקרים עומדים על כך שבמשך השנים נשחק ההבדל ההלכתי, ונשאר ההבדל הלשוני בלבד. הבדלים הלכתיים משניים נוצרו עם הזמן. מכל מקום, ההבדל בין השטרות בכל תקופה טעון בירור לעצמו. במסגרת לימוד המשנה לא נתתי דעתי יותר מדי להבדל זה, אם כי ראוי לעשות כך.

'דבריו קיימים' החוזרת לחלק הקודם, והביטוי 'לאחר' המקביל ל'הכותב נכסיו לאחרים'.

אם כן, לפנינו תמונת מראה של החלק הקודם, הצוואה שרירה וקיימת.

הכותב נכסיו לבניו (10□11)

כותרת משנה זו מקוממת, מדוע צריך האב לכתוב לבניו, הרי יקבלו את הנכסים מכח הירושה! גם אם ניתן לומר שמדובר כאן על רצון בחלוקה שונה מדין הירושה (בהתאם לכללים שנקבעו בחלק הקודם של המשנה) עדיין נראה שכותרת זו מביעה את ההיפוך שחל, לא הכתיבה בתורה היא שמורישה לבנים אלא כתיבת האב²⁸.

עם זאת, לרבי יהודה יש הגבלה על כתיבה זו (מתנה לאחר מיתה שאינה דייתיקי) והיא צריכה להיות מוקנית מהיום. יש לדון האם מעמד המתנה לפי ר' יהודה שונה מלפי ר' מאיר, או שלדעתו פשוט ניתן לוותר על הכתיבה, אך הדין זהה. לא מצאתי בשלב זה הסבר טוב למחלוקת זו.

המציאות של 'מהיום ולאחר מיתה' מרתקת- האדם קובע שכבר בחייו יתרחש המצב אותו הוא מעוניין לקיים לאחר מותו. ניתן לראות זאת כטריק בלבד (המשך של המתנה שלעיל), אך לדעתי יש כאן יותר מזה. אם בחלק הראשון של המשנה, חלק הנחלות, תואר מצב אידיאלי של נחלות, בלי שאף אחד נפטר, הרי שגם כאן נוצר מצב כזה. במשנת 'נוחלים ומנחילים' (1), שיתוף הנחלה בין בני המשפחה מתואר בלי פטירה של אף אחד. המציאות המתוארת במשנה (11) היא מציאות דומה, איש אינו בעלים של הנכסים, איש אינו יכול למכור אותם, רק אכילת הפירות היא שעוברת.

כמובן שהדמיון בין המצבים שנוצרו מדגיש בצורה קיצונית ביותר את הפער ביניהם. בעוד שבמשנה (1) המצב הזה נוצר מתוך הקיום המהותי של ה'נחלה' (שבטיות, לאומיות וכו'), במשנה (11) הוא מגיע מתוך רצון האב וקביעתו לגבי מה שיקרה אחרי מותו.

מעניין שמה שנותר בסוף לדין הירושה הוא מה שהאב תלש (כמה סמלי). כלומר, רק המטלטלים נשארים בירושה, הנחלה (נדל"ן) אינה עוברת.

הגדולים והקטנים (12□13)

המשניות המופיעות בסוף הפרק סתומות ביותר. כפי שכתבתי לעיל, על פניו שייכות משניות אלו לפרק הבא. אין לפסול על הסף את האפשרות הפילולוגית, שחלוקת

²⁸ מי שאוהב מבנים כאלו- ארבע כתיבות בחלק הקודם, ארבע בחלק הזה.

הפרקים לא מדוייקת או שהמשנה נוספה באיחור וכדו'. עם זאת, אנסה להסביר את מיקומה של משנה זו כאן.²⁹

ראשית, כבר הצבעתי על הדמיון שבין משנה זו לבין משנה (4) החותמת את חלק הנחלות. שתי המשניות עוסקות בהבדלים שבין בנים לבנות, משנה (4) משווה 'אחד הבן ואחד הבת' ואילו משנה (11-12) מבדילה 'זה חומר בבנות מבבנים'. בנוסף, שתי המשניות עוסקות במזונות. יש להעיר כי משניות נוספות בפרק ט' עוסקות בשני הנושאים הללו, כך שאין זו טענה מכרעת, אך בכל זאת יש בה טעם.

המשניות עצמן עוסקות באדם שהניח בנים גדולים וקטנים או בנות גדולות וקטנות, ובהסדרת יחסי הממון בין הצאצאים. הנקודות הנידונות הן הפרנסה, המזונות והנישואין.³⁰ מסקנת המשנה בסוף היא 'חומר בבנות מבבנים', כך שנראה שמטרתה העיקרית היא בחינת ההבדלים שבין בנים לבנות, בדומה למשנה (4), כפי שהיא מנוסחת לפנינו.

העיקרון המנחה בדין זה הוא חלוקת הנכסים, המטרה היא לחלק את מה שהאב השאיר ולא לשמר שום זיקות, לא פרנסה, לא מזונות ולא נישואין. כלומר, הירושה היא פירוק של המשפחה, היא שואפת לאפס שיתופיות. אפשר לראות גם משנה זו כניגוד של חלק ה'נחלות' (ובמיוחד של סיומו). אם הנחלה היא שימור של השבטיות והמשפחתיות, 'האחים מן האב נוחלים ומנחילים' - אחד הבן ואחד הבת בנחלה' בצורה הדדית, כאן החלוקה היא מוחלטת.

ייתכן שמדובר בנימת סיום קודרת של חלק הירושה (שנמשכת לעומק הפרק הבא) - משמעות הירושה החופשית היא פירוק המשפחה והשבט. לא רק שאין הדדיות, אין יחסים כלל וכלל. תמונת עולם הירושה החופשית מפרקת את המשפחה, כל אחד יכול להיות יורש, ואין להם אלא מה שנתן להם אביהם.³¹

סיכום

גם אם לא כיוונתי לדעת עורך הפרק, ולא צדקתי בכל דברי, נראה שהמתחים הגדולים צפו אל פני השטח.

²⁹ נראה שהתוספת גם חילקה את הפרקים באופן כזה (אם כי פחות מובהק) אבל לא בטוח שזה מעיד משהו באמת.

³⁰ לגבי בנות, עדי הנוסח הארץ-ישראלים לא גורסים את עניין הנישואים. גם בדפוסים נשמר הבדל בהשמטת המשפט 'אלא מה שנתן להם אביהם נתן'. אין כאן מקום (ולא צורך) בדיון מעמיק בנוסח זה. עם זאת, משמעות המשנה קשה, ולכאורה הרישא והסיפא סותרות ('ישאו קטנים' או 'אין שומעים להם') והתלמודים אכן מתקשים בכך. אפשטיין (מלנה"מ 660-661) טוען שיש כאן 'תרי תנאי' ועיין שם.
³¹ ייתכן שהביטוי 'הניח בנים' מתכתב עם 'הניח את בניו', והוא מבטא את הנטישה של האב.

הפרק מקיים מתח בין ה'נחלה' השבטית והטבעית, על כל עומס המשמעות שלה, לבין ה'ירושה' העוסקת ביעוד נכסי הנפטר. כל אחד מהחלקים מגלה גם הוא מתח פנימי, המקרב אותם זה אל זה במידה ניכרת.

חלק הנחלות מבטא מתח בין 'משפחת אב' האידילית והטבעית, לבין 'סדר הנחלות' המנסה להתמודד עם המציאות הכואבת (כשאין יורשים וכשיש נפטר). סדר הנחלות כבר מפורר את התמונה הטובה והנעימה של הנחלה, אך הוא נשאר בצורה מסודרת של קרבה לנפטר.

חלק הירושה מצדו מפורר את נוקשותה של הירושה ומציע מנגנוני עקיפה שלה, עד שהוא מגלה שגם הירושה עצמה כלל אינה ברורה ונעימה כפי שתוארה (אין דרך לדעת באמת מי בן של מי). דרך זה יוצרת הירושה מחדש את המצב ה'אידילי', נחלה על זמנית שאינה שייכת לאיש, בעזרת בחירתו של הכותב נכסיו לבניו. המוקד עובר מדין התורה אל בחירתו של האב, והוא האחראי למה שיקרה אחרי מותו.

בסוף הפרק מוצגת התוצאה של המעבר לירושה, שמשמעותה פירוק המשפחה אחרי מות הנפטר, אך אולי אין מנוס מכך.